

НАТАЛІЯ КОСТЮК

ORCID iD: 0000-0002-8235-8940

докторка мистецтвознавства, професорка,
професорка кафедри звукорежисури

Київського національного університету театру, кіно і телебачення
імені І. К. Карпенка-Карого

(Київ, Україна)

natalyakost22@gmail.com

МОНАСТИРСЬКІ ТРАДИЦІЇ «ПОМОНГОЛЬСЬКОГО» ПЕРІОДУ ЯК ФАКТОР САМОБУТНОСТІ БОГОСЛУЖІННЯ У ДИСЕРТАЦІЇ ОЛЕКСАНДРА КОШИЦЯ

Окреслено важливість збереження і культивування традицій, що у культурно-історичному процесі наділені статусом «священного передання» та виступають одним з наріжних питань у діяльності будь-якої спільноти чи соціуму. З'ясовано, що в межах церкви, що є панівною в певному ареалі, означене питання є ще важливішим, оскільки виступає частиною її іміджу. Зазначено, що іноді пієтет до джерел таких традицій породжує консерватизм і вимогу дотримання всіх їх складових у незмінному вигляді, водночас у ситуаціях зміни державницьких, соціальних і ментальних парадигм наповнення, вияв та рефлексія щодо змісту таких освячених часом і народами традицій можуть змінюватися і навіть підлягати цілеспрямованому перегляду. Проаналізовано, що підхід до цієї проблеми набув значення визначального чинника у дисертації Олександра Кошиця, яку він захистив у Київській духовній академії у 1901 році. Виявлено не враховані раніше важливі аспекти у освітньому і культурному середовищі, що вплинули на концепцію цієї праці. Розкрито можливі причини негативних зауважень його керівника до окремих положень і фактів, використаних О. Кошицем в дисертації. З'ясовано замовчувані мотиви знищення тиражу одного з основних джерел дисертації (т. зв. Типікону Онисима Радишевського) через кілька десятиліть після його публікації. Висвітлено сутність його концепції про значення і функції монастирських обіходників XVI–XVII століть як джерел, що відображали місцеві потреби, звичаї шанування святих. Відібрано приклади, які наводив дослідник для підтвердження самобутності монастирських богослужінь, які стосувалися музично-літургічних аспектів у відступах і доповненнях до Ієрусалимського уставу. Простежено перспективність переосмислення стереотипних оцінок тих праць, що не були сприйняті професійними науковими колами як істотне привнесення в підходи до національної спадщини.

Ключові слова: Олександр Кошиць, богослужбові співочі традиції, монастирські традиції, монастирські обіходники, історичні джерела, дисертація, Типікон, самобутність богослужіння.

Постановка проблеми... XIX століття — період значних змін в українській культурі. Відповідно до різних обставин змінювалися укорінені в минулому пріоритети, традиції і непорушні в минулому уявлення. Нова

державна ідеологія, що впроваджувалася різними способами, спиралася на необхідні для її успішного просування наукові напрацювання, що створювалися відповідно до стратегій розвитку наукових шкіл. У численних випадках вони були пов'язані з різними аспектами релігійності того чи іншого народу. Так, вивчення історії Східної Церкви, зокрема — давніх епох християнства на теренах Русі, належало до пріоритетних наукових напрямків у Київській духовній академії. Окрім професорсько-викладацького складу різні ракурси цієї сфери обирали для своїх випускових праць студенти цього закладу, привносячи часом вагомий і помітний внесок у розвиток літургіки, джерелознавства і церковно-музичної творчості. Деякі з цих праць були присвячені різним аспектам музичної літургіки та проблемам в історії церковного співу, зокрема — особливостей його розвитку в різні, переважно давні періоди. Деякі положення таких праць і використані факти мали або могли мати вплив на осмислення різних тенденцій у цій царині релігійної культури не тільки в час написання таких досліджень, а й на сучасному етапі розвитку різних наукових галузей. Зокрема, з часом дедалі більше уяскравлюються деякі аспекти в дисертації всесвітньо відомого та визначного диригента і композитора Олександра Антоновича Кошиця (1901), що є вагомими для розуміння фундаментальних причин започаткування процесу жорсткої уніфікації монастирських богослужінь у XVII столітті. Продовживши започаткований ним джерелознавчий напрямок, музична літургіка може відкрити вагомі аргументи для переосмислення особливостей богослужінь в українських митрополіях як більш раннього періоду, так і наступних століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій... Життя О. Кошиця та його діяльність, спрямована на популяризацію музично-фольклорної і церковної скарбниці українського народу, приваблює увагу вчених не одне десятиліття, до найгрунтовніших публікацій належить праця Л. Пархоменко і Н. Калущької (2012), крім того детальний аналіз кандидатської дисертації митця оприлюднено Н. Костюк у монографії (2018) і дисертації (2019). У інших публікаціях, присвячених доробку О. Кошиця, його дисертація згадується дуже рідко. Проте навіть у названих дослідженнях означеній науковій праці (дисертації О. Кошиця)

або не надано належної уваги, або комплексно не розкрито концептуальну унікальність цього джерела з врахуванням оприлюднених на сьогодні даних про згадані у ньому факти. Дотичні аспекти походження і розвитку української богослужбово-співочої традиції вивчено Ю. Ясіновським (2011; 2020).

Метою статті є з'ясування і деталізація нерозглянутих раніше аспектів дисертації Олександра Кошиця, що є вагомими для розуміння фундаментальних причин започаткування процесу жорсткої уніфікації монастирських богослужінь у XVII столітті. Для її досягнення було визначено такі **завдання**, як:

1) виявити і систематизувати не враховувані раніше аспекти у освітньо-культурному середовищі як факторів для розуміння тієї специфіки, що впливала на формування світогляду О. Кошиця і концепцію його дисертації;

2) розкрити можливі причини негативних зауважень Олексія Дмитрієвського до концепції О. Кошиця щодо самотності монастирських відправ;

3) з'ясувати причини надання ключового значення т. зв. Типікону Онисима Радишевського для дослідника і замовчувані мотиви знищення тиражу останнього як одного з основних джерел дисертації.

Виклад основного матеріалу дослідження... На теренах України у XIX столітті після цілковитого державно-адміністративного підпорядкування імперії будь-які прояви колишньої конфесійної автономії підлягали витісненню і заміщенню. Загальновідомо, що таке «перереформатування» значною мірою було пов'язане з Києво-Могилянською академією, реформування якої було завершене 1819-го року, для чого виявилось потрібним навіть її закриття на дворічний період. Це забезпечило можливість заміни викладацького складу, а колишній універсальний вищий освітній заклад було обмежено виключно церковним профілем. Ілюзію про «спадкоємність» Академії підтримувало часткове збереження назви — «Київська академія», в якому у періодиці часто вилучався центральний термін — «духовна», що зафіксовано, зокрема, у такій фундаментальній двотомній праці, як «Київ з найдавнішим його училищем Академією», опублікованій Віктором Аскоченським (Аскоченский, 1856). Інші

прикладі такого «заміщення» представлені у бібліографічному довіднику «Матеріали до бібліографії української богослужбово-музичної культури» (Костюк, 2011). Приклад зворотньої підміни надає не менш авторитетна праця — «Святитель Димитрій, митрополит Ростовський, колишній учень Київської духовної академії (1651–1709)» Федора Титова (1909).

З «компенсацією» втрати світських галузей у цьому закладі і у Києві як культурно-освітньому і науковому центрі відбулося тривале зволікання: університет святого Володимира було відкрито тільки 1833-го року. Проте ще 1805 року було здійснено відкриття Харківського університету. Це мало сприяти «відтягненню» наукових сил з Києва і полегшенню процесу «перебудови» чи принаймні приглушенню можливих протестних настроїв. Вибір між навчанням в перспективному Харківському університеті чи занепадаючій Київській академії було фактично риторичним.

Ще один фактор перетворення колишньої Києво-Могилянської академії на профільний вищий духовний заклад був, як видається, не менш значним. Імперія не могла втратити Київ як центр церковної науки і виховання нових поколінь носіїв «правильної» доктрини державної і церковної історії на Русі саме через значення Києва у поширенні «грецької» релігії і візантійського обряду. Крім цього, на початок і упродовж першої третини XIX століття тільки Києво-Печерська лавра зберігала свій рівень і статус на землях Південної Русі. Давні Чернігівські монастирі, навіть Софроніївська пустинь, не мали такого високого статусу (характерний приклад ліквідації осердь давніх традицій — Густинський монастир, що у XVIII столітті був одним із найбагатших, проте історично він був пов'язаний з гетьманською опікою і представників козацької старшини, тому 1786 року його володіння були підпорядковані державі внаслідок переведення до розряду «позаштатних», а у 1793-му році його було закрито). Почаївську лавру після чергового поділу Польщі у 1795-му році також «готували» до зміни підпорядкування (приводом стала підтримка ченцями шляхетського листопадового повстання 1830–1831-х років, тоді як 25 жовтня 1831 року монастир перейшов у відання Російської ортодоксальної церкви, а її ченці були

переміщені до інших монастирів, один з них навіть опинився у Приморському краї). Святогірської лаври на Донеччині ще не існувало. Розрахунок на зміну поколінь та насичення осередку вихованими в необхідній для імперії ідеології інших культурно-історичних центрів також стали чинниками, що забезпечили всі умови для розвитку лояльного осередку церковних досліджень і, водночас, уникнення звинувачень у руйнуванні старовинного освітнього осередку.

Та все ж двох третин століття виявилось достатнім, щоб осмислення «питомості» чи «привнесення» певних процесів, традицій чи інтерпретації фактів відбувалося в необхідному для імперської ідеології руслі. Тільки окремі праці виходили за ці межі, накликаючи на себе критику чи недооцінку. Серед них — дисертація О. Кошиця (1901), що виконувалася під керівництвом визначного літургіста-сходознавця, історика грецької церкви, палеографа і бібліографа Олексія Дмитрієвського. На сьогодні виявляються ті сутнісні ракурси, які зміг привнести молодий дослідник у об'єктивну з хронологічного огляду модель. Йдеться про періодизацію церковної історії на теренах Русі, у якій О. Дмитрієвський виокремив чотири епохи, особливості яких на сьогодні стисло уявляються так:

1) епоха 988–1406 рр. (від офіційного прийняття християнства до смерті київського митрополита Кипріяна (поєднання т. зв. домонгольських первнів і час панування Орди)) характеризувалася цілковитою залежністю від грецької обрядовості і урочистістю відправ (Костюк, 2018), проте посилення південно-слов'янського впливу на останньому її етапі спричинило відступи від грецького регламентування;

2) 1406–1551 рр. — період до Стоглавого собору, це час боротьби за Київську митрополію; початок литовсько-московської війни, одним з результатів якої було обмеження московської експансії на захід і південь; за цією епохою О. Дмитрієвський визнавав початок створення служб на честь руських святих;

3) період 1551–1667 рр. був насичений важливими тенденціями, деякі з них були пов'язані зі зростанням значення монастирських центрів як основних

регуляторів богослужіння та піднесенням рівня дотримання їх власних традицій; час розповсюдження «на місцях» локальних обіходників; ті відмінності від Єрусалимського уставу, що в них відображено, були зумовлені особливостями місцевих традицій; цей типікон в обителях Русі впроваджували з кінця XIV ст., коли вже виник ґрунт для богослужбових новотворів, поєднання монастирських традицій з принципами соборного богослужіння тощо;

4) період від 1667 року (пов'язаний з завершенням т. зв. Великого московського собору) розпочинався під «знаком» затвердження Никонівської реформи, проголошення анафеми послідовникам старого обряду і, натомість, утвердження «грецького», а також визнання підпорядкування церковної влади царській та освячення нових богослужбових книг.

О. Дмитрієвський, здійснюючи відрядження до монастирів і бібліотек та володіючи високою за рівнем методологією опису і аналізу, відкрив для вивчення і порівняння із давньоруськими джерелами величезну кількість співочих рукописних нотних і друкованих джерел. Дослідження особливостей церковної обрядовості різних ареалів та історичних періодів надавало можливість поглибленого осмислення особливостей розвитку багатьох процесів.

О. Кошиць (1901) обрав для своєї дисертації третій етап (1551–1667 рр.), ймовірно, що це не було спонтанним рішенням. Його верхня межа — це не тільки завершення доленосного собору. Те, що Кошиць не міг вказати в дисертації — це дата укладення т. зв. Андрусівського миру між Московією і Річчю Посполитою, згідно з яким відбувся поділ українських земель: Лівобережжя з Києвом було віддано під вплив Москви (з відповідними наслідками для Київської митрополії Константинопольського патріархату), а Правобережжя — Речі Посполитій. Тому, формулюючи тему своєї дисертації, О. Кошиць, вже виявляючи у своїй діяльності глибоке захоплення українською культурою і зацікавлення питомим традиціями, закономірно звернувся до відповідних джерел XVI–XVII століть — епохи періоду розквіту козацтва і національно-визвольних воєн. Ймовірно, він сподівався з'ясувати для себе і причини занепаду прадавніх співочих традицій в колишній Київській митрополії, оскільки вже

належав до ближчого кола Миколи Лисенка і його сподвижників. Висвітлення цього аспекту є важливим, оскільки опрацювання значної бази документів стало основою осягнення ним особливостей тих відмінностей в традиціях музично-літургічної творчості, що відзначалися повсюдно. На цій основі О. Кошиць сформував уяву про диференціацію співочої практики, що вплинула на його власну богослужбову творчість (специфічне розуміння співочої парадигми помонгольського періоду прикметне у стилістиці його першої літургії та циклі богородичних догматів, тоді як істотне, а потім і радикальне спрощення стилістики відбулося відповідно у другій і наступній літургіях). Однією з причин такого вибору теми могла стати й дисертація Михайла Лісіцина (1897). Серед її важливих аспектів було осмислення впливу історичних процесів і регіональних традицій на богослужбову практику та перегляд оцінок окремих тогочасних публікацій (якщо до того часу О. Кошиць міг не знати про не схвалений Синодом до публікації Октоїх, підготований Даниїлом Абламським, то позитивна оцінка М. Лісіциним цієї спроби оприлюднення типових для Київщини зразків обичного співу не могла не привернути його увагу саме з ракурсу втілення регіональних/місцевих традицій: «... притаманних “південноруському гласовому співові” і здійснюваних “по слуху” дво- і триголосі гармонізацій“ у природному, не обробленому вигляді» (Костюк, 2019, с. 144).

Щодо дисертації самого О. Кошиця (1901), то розкриттю основних аспектів обраної теми він присвятив третій («Внутрішній монастирський побут») і четвертий («Історична доля руських монастирських обіходників») розділи. В них представлені численні факти відступу від канонічного Типікону як наслідки «релігійно-етичного життя» монастирів і систематизовано відкриті йому причини занепаду локальних традицій. Судження Кошиця свідчать про його пієтет. Він, зокрема, вважав закріплені в Типіконі богослужбові традиції одним з найвищих духовних факторів — фактором соборного рівня: «Устав церковний — це не продукт особистостей чи навіть і часу, а самого релігійного та морального життя. Він створений нею та її потребами» (Кошиць, 1901, арк. 2).

Відтак, якщо потреба полягала у тривалості богослужінь внаслідок виконання всіх жанрово-стилістичних регламентацій, то ця тривалість була для нього освяченою традицією. У цьому зв'язку потрібно звернутися до широко відомого і цитованого фрагменту з подорожніх записок Павла Алепського про богослужіння в першому ж відвіданому ним українському селі. По суті, Кошиць продемонстрував аналогічне захоплення особливим прийняттям народом віросповідних істин у всій їх повноті: «Дні релігійної радості, дні плачу, скорботи і суму, сама ступінь почуття ... у різний час, і відповідно до цього вирішення “вгамування” плотського... усе це строго і точно, у найрізноманітніших поєднаннях, визначено в типіконах кожного дня кола церковного, відповідно до важливості кожного дня та його спогадів» (Кошиць, 1901, арк. 2).

Одним з основних джерел для аналізу молодий дослідник обрав неканонічний Типікон, опублікований у 1610 році Онисимом Михайловичем Радишевським. Кошицю було достеменно відомо, що заборона на поширення цього видання відбулася у процесі церковних реформ, що частково відбувалися задля зменшення авторитетності Константинополя, в також «виправлення» наявних на той час джерел. Указом патріарха Філарета (Романова) у 1633-му році цей Типікон було визнано «несправним». За версіями щодо причин знищення видання, поширеними на час написання дисертації — допущені помилки, зокрема — відсутність патріаршого благословення. Цю книжку вилучали з обігу та спалювали. Але це не була боротьба з многогласієм чи порушеннями Ієрусалимського уставу. Збережені екземпляри (тільки 30 примірників з майже 2000) фіксували традицію дотримання всіх приписів відповідно до їх жанрів.

Приховувані причини мали не стільки догматичний, скільки політичний характер, навіть здогади про які повинні були посилити проукраїнські зацікавлення молодого вченого. І справді, за їх врахування простежується серйозний комплекс «збігів». Так, до заборони спонукала присутня в Типіконі Радишевського значна кількість статей давньоруського і слов'янського походження. Натомість підготовка до друку видання «справного» Типікону, є

сумнівним: на той час друкування богослужбових книг та організації діяльності церковних інституцій було справою надто затратною матеріально і ускладненою в кадровому аспекті.

Тому варто звернути увагу на поєднання біографічних і політично-ідеологічних факторів. Зокрема, на сьогодні оприлюднено дані про згадки в ньому імені опального боярина Василя Шуйського. Можливо, імпульсами до знищення майже всього тиражу було походження друкаря і його освіта. Цей вихованець Острозької академії і учень Івана Федорова в Острозькій друкарні походив з Волині, що на той час перебувала під управлінням Речі Посполитої. Друкування Типікону, як і Євангелія (1606), було здійснено ним вже за межами рідної землі. Варто врахувати, що заборона могла бути викликана підозрами в «ересі», оскільки у близьких до князя Острозького колах полеміка щодо сутності віровчень та їх обрядовості займала вагоме місце. При цьому показово, що Євангеліє не було піддане такій забороні, хоча його видання готувалося під час перебування на царському престолі Лжедимитрія, який, за деякими версіями, тривалий час перебував поблизу Острога в Дерманському монастирі.

Звернення ж до наповнення самого Типікону мотивувалося розумінням того, що його регламентації найповніше виконувалися в монастирях. Особливості ж конкретних монастирських статутів він інтерпретував як самобутнє відображення регіональних релігійних потреб і святців у їх узгодженні з локальними усними традиціями як «типово-руські зміни». Суспільно-історичні фактори спонукали до конкретизації умов формування обіходників, а також до постановки питання про відповідні впливи на Типікон та його історичний розвиток. Таке бачення могло скластися під впливом фольклористичних досліджень, передусім — М. Максимовича, М. Лисенка, П. Сокальського та інших. І саме воно викликало категоричне заперечення керівника роботи. Поява локальних типіконів розцінювалася рецензентом як «немислимість», оскільки «саме релігійне життя, очевидно, не могло надати достатньо нового матеріалу для збільшення їхнього обсягу» (Кошиць, 1901).

Проте таке твердження свідчить про упередження представника

ортодоксальної науки. У її межах визнати відхід давніх руських обіходників від Типікону означало необхідність перегляду синодальної концепції щодо церковної історії XIV–XVI століть на землях Русі. Релігійне життя якраз надавало таку можливість. Кошиць вивчив ктиторські устава багатьох монастирів. Основою для порівняння були списки Ієрусалимського уставу в бібліотеках Київської духовної академії і Києво-Печерської лаври. У його обґрунтуванні простежується підхід історика-регіоналіста: «...представляє немалий інтерес простежити з найможливішою точністю і подробицями ті зміни, які справила руська церковна практика і життя над основними правилами Ієрусалимського статуту» (Кошиць, 1901, арк. 5 зв.). Кошиць вкотре і вкотре наголошував на «найвищій мірі цікавих у науковому аспекті типово-руських змінах», привнесених у Ієрусалимський Типікон (Кошиць, 1907, арк. 11).

Історична основа для цього існувала і була суттєвою. З одного боку, після падіння Константинополя (1453 р.) консервування візантійської церковної обрядовості відбувалося в умовах «поствізантійського світу». З другого боку, поширення Ієрусалимського статуту на Русі почалося у помонгольський час (з початку XV століття). При цьому використовували сербські і болгарські редакції, засновані на південнослов'янському перекладі другої половини XIV століття.

Кошицева концепція виникнення обіходників і фіксації в них специфічних відступів від Типікону виявляє і розуміння ним фактору циклічності історичного процесу. Одне з його припущень стосувалося неможливості існування «недоторканих» уставів на початковому етапі розвитку Церкви внаслідок відсутності необхідного практичного досвіду. Відмінності і доповнення виникали від необхідності адаптації Типікону до традицій інших культур: ктитори надавали заснованим ними обителям списки з оригінальними доповненнями як «... заповіт упорядника облаштованому ним монастирю» (Кошиць, 1901, арк. 4).

О. Кошиць не висвітлював, який саме устав домінував до XIV ст. на Русі як «... цілком готовий, вироблений та закінчений» (1901, арк. 5). Зауваження до цього аспекту стосувалися збереження іноземними поширювачами «... в

недоторканній чистоті привезений ними та рідний для них церковний статут» (Кошиць, 1901, арк. 6) та відсутності можливостей для виникнення ктиторських обіходників на Русі. Отже, професори Академії відкидали можливість привнесення будь-яких оновлень, структурних доповнень. внаслідок «недоторканості джерела». Але О. Кошиць і не ставив під сумнів початкове джерело чи наповнення «домонгольського» та навіть «монгольського» періодів внаслідок безпосередньої залежності специфіки історичних умов: «Всі без залишку народні сили в першу епоху ... мали піти на вирішення питань національно-історичного, а аж ніяк не церковно-богослужбового та релігійно-побутового характеру» (1901, арк. 6). Тому і період вивчення обіходників був обмежений XVI–XVII століттями, коли такі зміни видавалися Кошицю неминучими у ході втрати суворої залежності від Константинопольського патріарха: «... Неприємна для національної самосвідомості залежність... від Константинопольського патріарха впала сама собою за природним ходом історичного життя» (Кошиць, 1901, арк. 6 зв).

Типікон О. Радишевського молодий вчений вважав вершиною історичного циклу: «... зведення всіх місцевих ... обіходників» стало результатом «... синтезу всієї аналітичної роботи цілого XVI століття руського церковного життя» (Кошиць, 1901, арк. 12 зв.). У ньому була відбита «... потреба надати вшанування нових святих та нових свят у відповідну гідну форму. Постає питання, якою могла бути ця форма... як не самородною ... ж формою і на ґрунті Ієрусалимського статуту» (Кошиць, 1901, арк. 7–7 зв.). Саме в цьому джерелі він бачив можливість вивчити самотутні звичаї монастирів, що були невдовзі відкинуті внаслідок уніфікації обрядової звичаєвості у новій патріархії. Окрім цього, підготовка цього джерела до друку була зумовлена об'єктивними процесами, оскільки всі впроваджувані в результаті Стоглавого собору зусилля щодо уніфікації богослужінь не досягали мети. О. Кошиць писав: «Всі старання ... були схожі на те, якби хтось, переймаючись улаштуванням гарного співочого хору, намагався підібрати голоси однакові за тембром і діапазоном і не дав би ці голосам гарного корифея-керівника, надавши кожному співати за його знанням

і вмінням. Природно, що хорова справа в такому разі за всіх турбот про нього нічого не виграла б, тому що в хорі не було б об'єднуючого і одухотворюючого його початку. Усвідомлення необхідності надати ... богослужінню це керівне і об'єднувальне начало привело ... до видання загального ... виправленого церковного статуту» (1901, арк. 143 зв. –144).

Він знаходив приклади відображення місцевих потреб, звичаїв, вшанування святих і свят в обіходниках різних монастирів: «... не тільки характер народу, що його створив, а й головним чином характер місцевості, що його створила. Так, напр., Соловецьким обіходникам зовсім не було чого відводити вшануванню св. Антонія та Феодосія Печерських та звичаям Києво-Печерської лаври. Безперечно, у них має бути поставлено і ставилося на перше місце прославлення свв. Зосіми і Савватія ...» (Кошиць, 1901, арк. 9).

О. Кошиць виявив і проаналізував відступи в чинопослідовностях різних служб і реконструював особливості монастирського побуту обраного періоду, що було істотним оновленням літургічної проблематики: «вивчаючи ... обіходники XVI–XVII ст., ми вступаємо в область настільки цікаву і глибоко повчальну для ... релігійно-церковної самосвідомості, настільки ж нову і зовсім досі ніким не досліджену» (1901, арк. 13 зв.–14). Зокрема, він наполягав на ролі особистісного фактору: «... є багато особливостей, що не знаходять собі оригіналу ні між грецькими, ні між південно-слов'янськими богослужбовими списками, але більша частина яких може бути приписана чи благочестивій руці руського копіїста, якщо не свавіллю руського ж переписувача» (Кошиць, 1901, арк. 299). У цих доповненнях криються відкинуті факти самотності, «... де автор обіходника приміряється до умов ... середовища і влаштування того й іншого монастиря» (Кошиць, 1901, арк. 122 зв).

Детальність вивчення монастирських обіходників могла забезпечити можливість чіткіше усвідомити особливості києво-лаврської звичаєвості і цим посилила важливі аргументи щодо етнічної своєрідності в концепції історії богослужбової культури. Зокрема, О. Кошиць виявив відмінності у щоденних відправах Києво-Печерського монастиря, передусім — у святкових

богослужіннях. Він простежив варіабельність у наповненні чинопослідовностей, в межах яких було додано спів різновидів того чи іншого жанру і натомість вилучалося виконання інших (Костюк, 2018, с. 181).

Такого роду інформація відповідає даним сучасних праць. За О. Кошицем, співочі особливості Києво-Печерської лаври у визначений період полягали у домінуванні жанрів зі складною мелодико-інтонаційною системою, переважно стихир і величань, а також — особливій увазі до канонів. І хоча у сучасному світському музикознавстві навіть у сфері музичної літургії поширена думка про «ладоінтонаційну стриманість» канонів та нотування переважно ірмосів до них, проте збережені дані про тяжіння до особливої урочистості киево-лаврських відправ дозволяє припустити можливість додаткового використання у їхній структурі кондаків, ікосів, стихир і величань, а відтак — ускладненні загальної інтонаційної палітри окремих свят. Це підносить значення усного співочого навчання-передання, тим більше, що культ канонархів у цьому монастирі існував до XVIII, а уставників — до середини XIX ст. Не менш важливим є його зауваження про використання різноманітних тембральних моделей (з канонархом, катавасією, в манері читання тощо та засновану на поспівкових системах різних гласів інтонаційність. У проекції на авторську творчість таке бачення розширювало спектр засобів, що не суперечили естетиці й семантиці питомої богослужбово-співочої системи (Костюк, 2008).

Отже, значення дисертації О. Кошиця для української музичної літургії, регіоналістики могло б бути значним. Продовження цього напрямку могло б науково довести відмінність богослужінь в українських монастирях від служінь в інших національних церквах не як «ересь», а закономірність, тим більше, що один з найавторитетніших літургістів того часу — Микола Одинцов, праці якого також склали підґрунтя методології у дисертації Кошиця, констатував значні відмінності давніх відправ від богослужінь кінця XIX ст.: «... не можна вказати жодної з повсякденних служб ... які б за своїм порядком не відрізнялися від нинішнього» (Кошиць, 1901, арк. 298).

Висновки.

1. При систематизації не враховуваних раніше аспектів у освітньо-культурному середовищі, у якому формувався світогляд О. Кошиць, було виявлено, що він перебував під впливами визначних вчених-фольклористів його часу. Тому у його концепції основного значення набуло розуміння фактору локальних традицій як прояву самотності релігійного духу навіть у монастирських відправах, що було нетиповим для академічно-літургічному контексті. Виявлення фактів саме такого роду у монастирських обіходниках XVI-XVII століть з різних за географічним розташуванням обителів забезпечило успішний захист його концепції.

2. Осмислення наведеної О. Кошицем аргументації для підтвердження його концепції, а також врахування результатів сучасних праць дозволило розкрити можливі причини негативних зауважень О. Дмитрієвського, Демонструючи у власних роботах об'єктивність і неупередженість щодо ролі історичних і національних факторів у діяльності монастирів інших країн, у концепції кандидатської дисертації О. Кошиця цей видатний вчений не сприйняв саме аспект самотності і закономірності відходу від Типікону внаслідок особливої вагомості локальних традицій у давній історії руських монастирів. Як типовий носій ідеології тогочасної ортодоксальної церкви з патріаршим престолом у Москві він не міг (чи не хотів) поділяти специфічне кошицеве бачення собору 1551-го року. Тим більше, що порівняння з хоровим виконавством могло звучати для визначного літургіста недопустимою для академічної науки метафорою. Так само немислимими — внаслідок відмови русичам у достатності причин, джерел у вигляді «матеріалу релігійного життя» для доповнень ортодоксальних джерел — були для нього відступи від Типіконів.

3. Мотивами знищення тиражу типікону О. Радишевського були передусім ідеологічні і політичні, а не констатована у відомих Кошицю джерелах «несправність». Цей факт зафіксував початок процесу нівеляції чинника самотності монастирських відправ на українських теренах: можливість достатньо вільного привнесення в канонізований регламент монастирських відправ локальних особливостей (доповнень або заміщень певних канонів,

піснеспівів чи серій піснеспівів) — принаймні на жанровому рівні, — була втрачена *de jure*. При цьому Кошиць констатував не зміну сутності обрядовості та структури богослужінь, а лише ту варіабельність, що посилювала освячені локальною чи регіональною традицією окремі тематичні «вузли» і в час помітного зростання автокефального руху набувала істотної актуальності.

Перспективи подальших розвідок... Для сучасного етапу розвитку українського музикознавства і музичної літургії посилюється актуальність переосмислення праць, що у час їх оприлюднення були недооцінені науковим середовищем. У дисертація О. Кошиця при детальному вивченні виявлено новаційний підхід до фактологічного матеріалу. Вивчення цієї праці виявило, що звернення до джерел, використаних у наукових дослідженнях визначних діячів української культури і мистецтва минулого, може відкрити численні і водночас важливі нюанси для поглибленого розуміння особливостей різних епох в культурно-мистецькому процесі й самого його перебігу. Засновані на документах, пов'язаних з історією українського народу, такі дослідження є потенційно важливими імпульсами для сучасної наукової і мистецької творчості.

Список використаної літератури і джерел

1. Аскоченский, В., 1856. *Киев с древнейшим его училищем Академиию*. Киев: Типография Университета Св. Владимира.
2. Калущка, Н. та Пархоменко, Л., 2012. *Олександр Кошиць. Мистецька діяльність у контексті музики ХХ сторіччя*. Київ: Фенікс.
3. Костюк, Н., 2008. Канон церковний. У кн.: *Українська музична енциклопедія*. Т. 2. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, сс.312–313.
4. Костюк, Н. О., 2011. *Матеріали до бібліографії української богослужбово-музичної культури*. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.
5. Костюк, Н. О., 2018. *Українська богослужбова музична культура 1801–1916 років (науково-дидактичний, ужитково-співочий, концертно-виконавський і композиторський аспекти)*: монографія. Київ.
6. Костюк, Н. О., 2019. *Українська богослужбова музична культура 1801–1916 років (науково-дидактичний, ужитково-співочий, концертно-виконавський і композиторський аспекти)*. Дис. д-ра мистецтвознавства. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.
7. Кошиць, О., 1901. *Монастырские обиходники XVI–XVII веков и их значение в истории Устава (Исторический очерк)*. Дис. канд. богослов'я. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
8. Титов, Ф. И., 1909. *Святитель Димитрий, митрополит Ростовский, бывший ученик Киевской духовной академии (1651–1709)*. Киев.
9. Ясіновський, Ю., 2011. *Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській*

рецепції ранньомодерного часу. Львів: Поліграфічний центр Видавництва Львівської політехніки.

10. Ясіновський, Ю., 2020. Рання історія слов'яно-руського церковного співу. *Калофонія*, 10, сс.40–54.

References

1. Askochenskii, V., 1856. *Kiev s drevneishim ego uchilishchem Akademiei* [Kyiv with its oldest school, the Academy]. Kiev: Tipografiya Universiteta Sv. Vladimira.

2. Titov, F. I., 1909. *Svyatitel Dimitrii, mitropolit Rostovskii, byvshii uchenik Kievskoi dukhovnoi akademii (1651–1709)* [Saint Demetrius, Metropolitan of Rostov, former student of the Kyiv Theological Academy (1651–1709)]. Kiev.

3. Kalutska, N. and Parkhomenko, L., 2012. *Oleksandr Koshyts. Mystetska diialnist u konteksti muzyky XX storichchia* [Oleksandr Koshits. Artistic activity in the context of 20th century music]. Kyiv: Feniks.

4. Kostiuk, N. O., 2011. *Materialy do bibliografii ukrainskoi bohosluzhbovo-muzychnoi kultury* [Materials for the bibliography of Ukrainian liturgical and musical culture]. Kyiv: Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy.

5. Kostiuk, N. O., 2018. *Ukrainska bohosluzhbova muzychna kultura 1801–1916 rokiv (naukovo-dydaktychnyi, uzhytkovo-spivochyi, kontsertno-vykonavskiy i kompozytorskyi aspekty): monohrafiia* [Ukrainian liturgical musical culture of 1801–1916 (scientific and didactic, practical and singing, concert and performance and compositional aspects): a monograph]. Kyiv.

6. Yasinovskiy, Yu., 2011. *Vizantiiska hymnografiia i tserkovna monodiia v ukrainskii retseptsii rannomodernoho chasu* [Byzantine hymnography and church monody in the Ukrainian reception of the early modern period.]. Lviv: Polihrafichnyi tsentr Vydavnytstva Lvivskoi politekhniki.

7. Kostiuk, N., 2008. Kanon tserkovnyi. In: *Ukrainska muzychna entsyklopediia* [Ukrainian Music Encyclopedia]. Vol. 2. Kyiv: Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy, pp.312–313.

8. Kostiuk, N. O., 2019. *Ukrainian liturgical musical culture of 1801–1916 (scientific and didactic, practical and singing, concert and performance and compositional aspects)*. Dissertation of Doctor of Art History. Thesis. Institute of Fine Arts, Folklore, and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine.

9. Koshyts, O., 1901. *Monastic everyday life of the 16th – 17th centuries and their significance in the history of the Charter (Historical sketch)*. Ph.D. in theology. Thesis. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

10. Yasinovskiy, Yu., 2020. Rannia istoriia slov'iano-ruskoho tserkovnoho spivu [Early history of Slavic-Ruthenian church singing]. *Kalofoniia*, 10, pp.40–54.

NATALIA KOSTYUK

ORCID iD: 0000-0002-8235-8940

Doctor of Art Criticism, Professor,

Professor at the Department of Sound Engineering

at the I. K. Karpenko-Kary Kyiv National University of Theatre,

Film and Television

(Kyiv, Ukraine)

natalyakost22@gmail.com

MONASTERY TRADITIONS OF THE “POMONGOLIAN” PERIOD

AS A FACTOR OF THE AUTONOMY OF WORSHIP

IN THE DISSERTATION OF OLEKSANDR KOSHYTS

The importance of preserving and cultivating traditions that are endowed with the status of "sacred tradition" in the cultural and historical process is outlined, as this is one of the key issues in the activities of any community or society. This issue is of even greater importance within the dominant church in a given area, as it forms part of its identity. It is noted that piety towards the sources of such traditions can sometimes lead to conservatism and a requirement to observe all their components in an unchanging form. However, when state, social and mental paradigms change, the content, manifestation and reflection of such traditions can change and may even be subject to purposeful revision. Analysis of Oleksandr Koshyts' dissertation, which he presented at the Kyiv Theological Academy in 1901, reveals that this approach was a determining factor. Important aspects of the educational and cultural environment that had not previously been considered and which influenced the concept of this work have been revealed. The possible reasons for his supervisor's negative comments on certain provisions and facts used by Koshyts in the dissertation have also been revealed. The unspoken motives behind the destruction of one of the main sources of the dissertation — the so-called Typicon of Onysym Radyshevsky — several decades after its publication have also been clarified. The essence of his concept of the meaning and function of 16th–17th century monastery rites as sources reflecting local needs, customs, and veneration of saints has been highlighted. The researcher provided examples to confirm the originality of the monastery's musical and liturgical services, which included digressions and additions to the Jerusalem Statute. The possibility of re-evaluating these works, which were not considered a significant contribution to national heritage by professional scientific circles, has been explored.

Keywords: *Oleksandr Koshyts, liturgical singing traditions, monastic traditions, monastic chants, historical sources, dissertation, Typicon, originality of worship.*

Стаття отримана 18.11.2025 р.

Стаття прийнята 25.12.2025 р.

Стаття опублікована 12.02.2026 р.